

ОСОБЛИВОСТІ ДОКАЗУВАННЯ ТА СИСТЕМИ ДОКАЗІВ У СПРАВАХ ЩОДО ВСТАНОВЛЕННЯ ФАКТІВ, ЩО МАЮТЬ ЮРИДИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ

FEATURES OF EVIDENCE AND EVIDENCE SYSTEMS IN CASES OF ESTABLISHING FACTS OF LEGAL SIGNIFICANCE

Олійник А.І.,

аспірант кафедри цивільного права та процесу юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

У статті розкрито особливості доказування та системи доказів у справах щодо встановлення фактів, що мають юридичне значення. Автор розглядає справи про встановлення родинних відносин між фізичними особами, справи про перебування громадянина на утриманні й робить висновок, що суд своїми рішеннями встановлює не будь-які юридичні факти, а лише ключові факти, а через доказування відбувається систематизація доказів.

Ключові слова: докази, доказування, окреме провадження, засоби доказування, юридичний факт, годувальник.

В статье раскрыты особенности доказывания и системы доказательств по делам об установлении фактов, имеющих юридическое значение. Автор рассматривает дела об установлении родственных отношений между физическими лицами, дела о пребывании гражданина на содержании и приходит к выводу, что суд своими решениями устанавливает не любые юридические факты, а только ключевые факты, а через доказывание происходит систематизация доказательств.

Ключевые слова: доказательства, доказывание, отдельное производство, средства доказывания, юридический факт, кормилец.

The features of evidence and evidence system in cases on the establishment of facts of legal significance are disclosed in this article. The author examines cases on the establishment of family relationships between individuals, cases of a citizen's live in dependence, and concludes that the court by its decisions establishes not any legal facts, but only key facts, and through proofs, there is systematization of evidence.

Key words: evidence, evidence, individual proceedings, sources of evidence, legal fact, breadwinner.

Постановка проблеми. Навряд чи знайдеться юрист, який буде заперечувати значення доказів і процесу доказування у сфері цивільного судочинства, зокрема й у сфері справ окремого провадження, оскільки доказування з точки зору правосуддя – це процес відтворення в суді інформаційного змісту тих чи інших засобів доказування, передбачених нормами процесуального права. Об'єктивне розкриття інформації про існуючі обставини чи факти – це шлях до отримання публічного, юридично значимого судового рішення, у якому на державному рівні відтворено інтерес особи. У свою чергу, це породжує для заявника нові правовідносини, які до цього не могли мати місця. Такий висновок є характерним не лише для справ позовного, але передусім для справ окремого провадження, оскільки кожна така справа, по суті, є підставою для виникнення нових правовідносин, які регулюються різними галузями права.

Водночас вирішити питання доказування завдяки лише одним поясненням заявника, тобто надання суду лише одного доказу з його, здавалося б, переконливим змістом неможливо, оскільки в такому разі відсутня конкуренція доказів, з одного боку, та відсутня її об'єктивна змістовність – з іншого, що не дає можливості поглянути на ті чи інші обставини з різних її ракурсів, що завжди викликає недовіру, оскільки в кожній, навіть найскладнішій справі природно існує ціла система різних за своєю формою і змістом доказів.

Безумовно, кожна така система характеризується своєю варіативністю. Але саме в цьому

і полягає особливість формування не лише системи доказів у позовному провадженні, де має місце вільне формування системи доказів кожною зі сторін, а й окремого провадження, де має місце виключно спеціалізована система доказів, а, відповідно, і доказування. Під системою доказів у справах окремого провадження необхідно розуміти таку інформаційну послідовність, яка має місце у змісті засобів доказування, що заздалегідь визначені законодавцем і закріплені в нормах Цивільного процесуального кодексу, і у зв'язку з цим їх надання суду є обов'язковим для заявників.

Стан опрацювання. Це питання вивчалось у працях М.К. Треушнікова, А.Ф. Клеймана, М.Д. Авдюкова, М.Й. Штефана, В.В. Комарова, І.В. Решетнікова, В.В. Яркова, С.Я. Фурси, М.М. Ясинка та інших науковців. Проте питання доказів і доказування у сфері окремого провадження недосліджене на належному рівні, тому необхідні відповідні наукові дослідження.

Метою статті є визначення процесуально-правової природи засобів доказування в розрізі справ щодо встановлення фактів, що мають юридичне значення.

Виклад основного матеріалу. Система доказів у кожній зі справ окремого провадження може бути розширена заявниками завдяки показанням свідків як універсального засобу доказування. Такий підхід законодавця до створення в окремому провадженні спеціалізованої системи доказів є виправданим кроком, оскільки саме в таких засобах доказування має місце юридично значима доказова інформація, у разі досто-

вірності якої суд не може на свій розсуд у безапеляційному порядку ухвалити рішення на користь заявника.

Крім того, складність цього питання полягає в тому, що кожна система доказів, яка сформована законодавцем, є індивідуальною для кожної цивільної справи. І це дійсно так, незважаючи на те, що у справах окремого провадження зустрічається безліч справ ідентичних за своєю назвою. Водночас назва кожної цивільної справи визначає лише подібність її предмета, але система доказів, яка вибудовується заявником на основі інформаційного змісту засобів доказування, завжди має або різну послідовність, або різну їхню кількість і, як правило, різний зріз, який ніколи не повторюється з ювелірною точністю у процесі розгляду справ по суті.

До того ж кожна система доказів у справах окремого провадження формується заявником на основі або норм цивільного, або сімейного, земельного, житлового, або трудового права чи диспозиції норм окремого провадження, у яких або безпосередньо, або опосередковано визначається зміст матеріального права з обов'язковою процесуальною вимогою щодо відтворення змісту таких доказів у процесі судового засідання з метою отримання ретроспективи щодо всіх обставин справи.

Тож як теоретично, так і у практичній площині ми можемо говорити про наявність великої кількості таких систем, зазначаючи при цьому надзвичайно велику їхню варіативність. Саме це дає можливість говорити про формування спеціалізованої частини доказового права як нового спрямування в розвитку цивільного процесуального права взагалі.

Так, у справах про встановлення родинних відносин між фізичними особами (п. 1 ч. 1 ст. 256 ЦПК України) суди в основу своїх рішень покладають різні докази, надані заявниками.

Зокрема, Підгасцький районний суд Тернопільської області дійшов висновку про наявність між заявницею і її батьком родинних відносин на підставі показань свідків, які підтвердили той факт, що померлий був батьком заявниці, та збігу зазначення їхніх родових прізвищ, які відображені у свідоцтві про народження заявниці, а також на підставі того, що за життя померлий і заявниця підтримували родинні стосунки, проживали в одному будинку, а взаємовідносини між ними були як батька і дочки [1].

У справі № 2-0-323\12, розглянутій 9 жовтня 2012 року Ровеньківським міським судом Луганської області на підтвердження факту родинних відносин між заявником і його бабусею, окрім показів заявника і свідків, суд взяв до уваги родинні фотографії, додані до справи [2].

Як бачимо, суди застосовували подібні докази в різній їхній послідовності.

Отож наші теоретичні висновки про наявність в окремому провадженні, з одного боку, спеціалізованої системи доказів, а, відповідно, і спеціалізованого доказування з можливим все ж його розширенням підтверджується сучасною судовою практикою. Як уже зазначалося вище, у справах окремого провадження має місце безліч справ ідентичних за своєю

назвою, але доказування в кожній із таких справ є різним, і передусім це зумовлено: а) різною кількістю засобів доказування; б) різною їхньою змістовною інформацією; в) логістичною послідовністю їхнього змісту; г) створенням підстав для отримання єдино правильного висновку, який надалі має своє закріплення в судовому рішенні.

Отже, говорячи про докази або їхню систему, ми перш за все маємо на увазі їхній інформаційний зміст як щодо кожного доказу окремо, так і системи доказів загалом, оскільки кожна система доказів у своїй сукупності створює інформаційну пряму, де кожен наступний доказ є її продовженням, що дає можливість створити загальне уявлення суду про окремі факти чи цілі події. Якщо розглядати термін «інформація» в юридичному його розумінні, то ми неодмінно будемо трансформувати це поняття до поняття «доказів» [3, с. 50], оскільки інформація – це відомості про події чи факти, що мали місце в суспільстві чи житті людини [4, с. 199].

Тож у цивільному процесуальному праві і зокрема у справах окремого провадження об'єктивно формується різна за своїм змістом спеціалізована система доказів, на яку, безумовно, має вплив матеріальне право. Така залежність породжує велику його варіативність як з боку кількості, різності, об'єктивності, об'ємності доказового матеріалу, так і з боку думки науковців, спрямованої у сферу процесуального права, щодо наявності нової підгалузі права в системі цивільного (кримінального) процесуального права – доказового права.

Ми вважаємо, що доказове право необхідно розглядати як структуровану підгалузь цивільного процесуального права. Така підгалузь, окрім загальних положень, повинна мати свої відокремлені частини, поділяючись на доказове право у сфері позовного та наказного провадження і спеціалізованої його частини, яка стосується окремого провадження у сфері доказування. Така концепція відкриває шлях для подальших наукових досліджень доказового права як підгалузі цивільного процесуального права. А також робить цю теорію більш зрозумілою та прийнятною із прикладної точки зору.

Саме із цих підстав необхідно розглядати кожную справу окремого провадження з точки зору наявності спеціалізованої системи доказів, які заздалегідь визначені законодавцем і закріплені в нормах процесуального права.

Розглядаючи справи окремого провадження з точки зору встановлення фактів, що мають юридичне значення, М.М. Ясинок зазначає, що за останнє століття категорія цих справ суттєво не змінилася [5, с. 202], окрім вже зазначеної справи про встановлення факту родинних відносин між фізичними особами, до цієї категорії справ належать такі: справи про перебування фізичної особи на утриманні, каліцтва, якщо це потрібно для призначення пенсії або одержання допомоги по загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню; реєстрації та розірвання шлюбу, усиновлення; проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу; належ-

ності правовстановлюючих документів особи, прізвище, ім'я, по батькові, місце і час народження якої, що зазначені в документі, не збігаються з ім'ям, по батькові, прізвищем, місцем і часом народження цієї особи, зазначеними у свідоцтві про народження або в паспорті; народження особи в певний час у разі неможливості реєстрації органом державної реєстрації актів цивільного стану щодо факту народження, смерті особи в певний час; а також у разі неможливості реєстрації органом державної реєстрації актів цивільного стану факту смерті, смерті особи, яка пропала безвісти за обставин, що загрожували їй смертю або давали підстави вважати її загиблою від певного нещасного випадку, внаслідок надзвичайних ситуацій техногенного чи природного характеру.

Як бачимо, встановлення таких юридичних фактів стосується передусім життєво важливих сторін життя людини, і в разі звичайного природного розвитку подій ці питання мали б своє природне вирішення. Водночас у житті має місце безліч випадків, які потребують свого узаконення на рівні судового рішення, оскільки відсутність такого рішення унеможливає наявність тих чи інших юридично значимих фактів, з якими особа пов'язує виникнення, зміну чи припинення правовідносин у сфері своїх особистих чи майнових прав.

Встановлення юридично значимих фактів судом можливе лише тоді, коли законом не передбачено іншого порядку їх встановлення чи заявник не має іншої можливості одержати або відновити загублений чи знищений документ, який посвідчує факт, що має юридичне значення (п. 1 Постанови Пленуму Верховного суду України № 5 від 31 березня 1995 року) [6].

Водночас доказування у справах окремого провадження щодо встановлення юридично значимих фактів не може пов'язуватись і ґрунтуватись на наявності спору про право, оскільки спір про право цивільне передбачає наявність двох сторін, кожна з яких зацікавлена у предметі спору. Такі справи є характерними для позовного провадження, де має місце змагальність у доказуванні. На відміну від нього, окреме провадження не містить змагальності сторін, оскільки воно є індивідуалізованим. Але це не означає того, що юридичні факти, щодо встановлення яких просить заявник, не пов'язуються з наявною необхідністю надання суду доказів і процесом доказування.

Формування системи доказів і доказування щодо необхідності встановлення юридично значимих фактів для фізичної особи є традиційною проблемою не лише для теоретичної науки цивільного процесуального права, але й судової практики, оскільки кожне з положень, передбачених ч. 1 ст. 256 ЦПК України, є, по суті, окремим предметом розгляду, а, відповідно, кожен із таких предметів потребує формування відокремленої системи доказів. Водночас, щоб доказувати наявність того чи іншого юридично значимого факту, необхідно зрозуміти, що містить у собі поняття «юридичний факт». У цій частині В.В. Комаров зазначає, що будь-який факт – це дійсна невігадана подія, дійсне явище, те, що сталося,

відбулося насправді. Це також реальність, дійсність, те, що об'єктивно існує [7, с. 408].

Безумовно, із цим не можна не погодитись, але кожен факт, який не є очевидним і незафіксований або зафіксований неправильно чи неточно в документах фізичної особи, може бути виправленим чи встановленим лише на підставі наявності доказів, з одного боку, і необхідності такого факту для особи – з іншого. Отож під юридично значимим фактом, який потребує встановлення, необхідно розуміти відтворення в судовому засіданні ретроспективи дій чи подій, явищ чи обставин, які мали місце в минулому, завдяки засобам доказування за умови зазначення мети, для якої такий факт є необхідним. Під такою необхідністю варто розуміти не просто виникнення, зміну чи закінчення цивільних правовідносин на підставі встановленого факту, а обов'язкову наявність процесуальних наслідків для заявника, які впливають на сферу особистих чи майнових прав громадян.

Звісно, доказування у справах про перебування громадянина на утриманні не пов'язується із встановленням абсолютної істини, як це було донедавна. Сьогодні суду достатньо мати докази, зміст яких із великою вірогідністю вказує на те, що одна людина перебувала на утриманні іншої. Усі інші подробиці такого життя іноді не мають жодного значення. Пленум Верховного суду України в п. 8 своєї Постанови № 5 від 31 березня 1995 року зазначає, що «судам необхідно мати на увазі, що встановлення факту перебування особи на утриманні померлого має значення для одержання спадщини, призначення пенсії або відшкодування шкоди, якщо допомога, яка надавалась, була для заявника постійним і основним джерелом засобів до існування».

Отож законодавець фактично самостійно визначає мету встановлення такого факту, окреслюючи, по суті, сам напрям доказування, а звідси і формування системи доказів. Цю систему доказів можливо представити у вигляді такої схеми: а) особа, яка утримувала заявника, померла; б) заявник значний час перебував на утриманні померлого; в) померлий являв собою джерело засобів існування для заявника; г) таке утримання для заявника було постійним протягом не менше як одного року до дня смерті утримувача; г) причини такого утримання; д) необхідність встановлення такого факту.

Якщо розкрити цю схему завдяки переліку доказів, то необхідно зазначити, що такі факти можуть бути підтверджені документами, актами, листами ділового чи особистого характеру, довідкою про пенсію, компенсаційні платежі, корінцями поштових переказів, квитанціями та іншими документи, що свідчать про одержання заявником грошей або іншої допомоги від годувальника як матеріальної допомоги, яка підтверджує основний і постійний характер джерела надходження.

Безумовно, у цьому випадку мають значення і довідки ЖЕКУ або сільської ради про те, що заявник проживав або однією сім'єю, або отримував матеріальну допомогу різного характеру.

Якщо ж заявник був членом сім'ї померлого (крім спадкування за ч. 2 ст. 1265 ЦК України, утриманцю непотрібно доводити, що він є членом сім'ї померлого), то необхідно надати копії або свідоцтва про шлюб, або народження, усиновлення тощо.

Коли ж заявник був неповнолітньою або непрацездатною особою і не був членом сім'ї спадкодавця, але перебував на утриманні останнього не менше ніж п'ять років та отримував від нього матеріальну допомогу, що була єдиним джерелом засобів до існування, безумовним доказом цього можуть бути копії свідоцтва про народження, довідка про інвалідність, інші письмові докази.

Універсальним доказом у всіх цих варіаціях доказування є свідоцтво про смерть годувальника.

Водночас потрібно пам'ятати, що відповідно до ч. 1 та 2 ст. 36 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 9 липня 2003 року до непрацездатних членів сім'ї належать: а) непрацездатні члени сім'ї померлого годувальника, які були на його утриманні, за наявності в годувальника на день смерті страхового стажу, який був би необхідний йому для призначення пенсії по інвалідності; б) неповнолітні діти, яким пенсія у зв'язку із втратою годувальника призначається незалежно від того, чи були вони на його утриманні.

До непрацездатних членів сім'ї належать:

1) чоловік (дружина), батько, мати, якщо вони є інвалідами або досягли пенсійного віку, передбаченого ст. 26 цього Закону;

2) діти (зокрема діти, які народилися до спливу 10 місяців із дня смерті годувальника, померлого годувальника, які не досягли 18 років або старші за віком, якщо вони стали інвалідами до досягнення 18 років;

3) чоловік (дружина), а в разі їхньої відсутності – один із батьків або брат чи сестра, дід чи баба померлого годувальника незалежно від їхньої працездатності, якщо він (вона) не працюють, зайняті доглядом за дитиною (дітьми) померлого годувальника до досягнення нею (ними) восьми років [8].

Крім загальних положень Закону, зазначених вище, вирішуючи заяви про встановлення факту перебування на утриманні, необхідно враховувати, що:

1) батьки і чоловік (дружина) померлого, які не були на його утриманні, також мають право на пенсію, якщо згодом втратили джерело засобів до існування. Вихованці, учні, студенти, курсанти, слухачі, стажисти мають право на пенсію в разі втрати годувальника до закінчення навчальних закладів, але не довше ніж до досягнення ними 23-річного віку;

2) з метою оформлення права на спадщину необхідно, щоб утриманець був неповнолітньою або

непрацездатною особою, яка не була членом сім'ї спадкодавця та перебувала на його утриманні не менше ніж п'яти років (ч. 2 ст. 1265 ЦК України);

3) при відшкодуванні шкоди в разі втрати годувальника не має значення, чи перебував непрацездатний утриманець у родинних чи шлюбних відносинах із годувальником (ст. ст. 1200, 1205, 1207 ЦК України) [9].

Такий підхід до розгляду справ цієї категорії демонструють суди Львівської [10], Вінницької [11], Одеської [12], Харківської [13], Донецької [14] та інших областей.

Отже, суд своїми рішеннями встановлює не будь-які юридичні факти, а лише ключові факти, які безпосередньо породжують цілий блок нових правовідносин чи змінюють або припиняють їх.

Водночас не потребують доказування преюдиційні факти, які вже встановлені судом у його рішеннях, постановках чи вироках і які набрали законної сили. До того ж через доказування відбувається систематизація доказів із розставленням їх судом у такій логічній послідовності, щоб кожен інформаційний зміст першого доказу мав продовження в іншій змістовності наступного доказу.

Висновки. Отже, суд пізнає доказову інформацію через засоби доказування. У зв'язку з цим поняття доказів, а, у свою чергу, і доказування у справах окремого провадження носить двоїтий характер. Це пізнання окремих фактів і обставин як окремо, так і загалом, що, з одного боку, характеризується логічно-розумовою діяльністю як заявників, так і суду, а з іншого – їхню процесуальну діяльність, яка створює собою процедуру у вигляді судових засідань, обумовлено нормами Цивільного процесуального кодексу. Зважаючи на той факт, що сьогодні всі процесуальні кодекси дають однакове поняття доказів як будь-яких фактичних даних, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин (ст. 57 ЦПК, 33 ГПК, 69 КАС України), то можна говорити про уніфікаційний підхід законодавця до цього надзвичайно дискусійного поняття.

Ми поступово доходимо висновку, що докази – це не просто будь-які фактичні дані, а інформація, яку містять в собі засоби доказування і яку на свій страх і ризик формують заявники, направляючи її до суду, а суд отримує, пізнає та оцінює таку інформацію в межах судового засідання. Фактичні ж дані не мають жодного значення, якщо вони не містять інформації чи така інформація є не відомою чи її неможливо отримати, або вона не є належною чи відносною. До того ж така інформація набуває статусу доказової лише тоді, коли її прийнято судом і досліджено в судовому засіданні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Рішення Підгаєцького районного суду Тернопільської області від 20.03.2014 року у справі № 605/153/14-ц. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/3783343>.
2. Рішення Ровеньківського міського суду Луганської області від 09.10.2012 року у справі № 2-0323\12. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/27040257>.
3. Лук'янчиков Є.Д., Євтушок В.П. Докази і доказова інформація: характер, співвідношення. Вісник Запорізького юридичного інституту. 1999. № 3. с. 50.
4. Популярна юридична енциклопедія. К.: Юрінком Інтер. 2003. С. 199.
5. Ясинок М.М. Особливості окремого провадження у цивільному процесуальному праві України: монографія. Київ: Вид-во «Правова єдність». 2014. С. 202.
6. Постанова Пленуму Верховного суду України «Про судову практику в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення» № 5 від 31 березня 1995 р.
7. Комаров В.В. Цивільне процесуальне право України. Харків, 1999. С. 408.
8. Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 9 липня 2003 р. № 1058-IV. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1058-15>
9. Ясинок М.М. Актуальні питання прикладної цивілістики у сфері складання процесуальних документів: науково-практичний посібник. К.: Вид-во «Правова єдність», 2015. С. 646.
10. Рішення Радехівського районного суду Львівської області від 16 березня 2012 р. у справі № 1317/62/2012. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/47460679>
11. Рішення Ямпільського районного суду Вінницької області від 1 листопада 2011 р. у справі № 2-о-120/11. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/19126889>
12. Рішення Кілійського районного суду Одеської області від 23 листопада 2011 р. у справі № 2-о-74/11. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/19522940>
13. Рішення Московського районного суду м. Харкова від 26 грудня 2011 р. у справі № 2-о-418/11. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/29941961>
14. Рішення Шахтарського міськрайонного суду Донецької області від 12 червня 2012 року у справі № 0554/2171/2012. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/24906850>